

УДК 349.2:342.734

В.Б. БОЙКО, Харківський національний університет внутрішніх справ

ДО ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ ФОРМ ТА ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ

Ключові слова: форми захисту, способи захисту, трудові права, працівник, роботодавець, державні та недержавні органи захисту

В умовах становлення ринкової економіки в Україні держава бере на себе зобов'язання і відповідальність виступати реальним гарантом соціальних прав своїх громадян і формувати законодавчу базу правового захисту населення. Саме тому проведення вираженої правової та соціальної політики, спрямованої на забезпечення стабільності суспільного життя, створення передумов функціонування його основних інститутів та покращення якості життя населення, актуалізується в сучасних умовах господарювання та реформування трудового законодавства, а також подальшого розвитку науки трудового права.

Проблемам, пов'язаним із захистом трудових прав працівників, присвячували свої дослідження такі відомі вітчизняні вчені, як В.С. Венедіктов, В.В. Лазор, П.Д. Пилипенко, В.І. Прокопенко, О.І. Процевський, В.І. Щербина, а також зарубіжні вчені: Л.Ю. Бугров, І.Я. Кисельов, М.В. Лушнікова, А.М. Лушніков, В.М. Толкунова та ін. Проте, незважаючи на доволі значну кількість вагомих наукових праць, написаних у минулі роки, можна стверджувати, що й дотепер у вітчизняному правознавстві бракує загально визнаної концепції правового забезпечення захисту трудових прав працівників, не визначені форми і способи захисту зазначених прав. Наявність невирішених проблем свідчить про необхідність провести класифікацію форм та способів захисту трудових прав працівників для визначення найбільш ефективних. Звідси, метою

цієї статті є дослідження сучасних форм та засобів захисту трудових прав працівників з подальшою їх класифікацією і визначенням найефективніших.

Сучасний етап функціонування трудового права характеризується стрімким виникненням суспільних відносин в галузі праці та розвитком законодавства, покликаного адаптувати норми та інститути до умов ринкової економіки, виключити положення, несумісні із сучасним станом економіки, і виробити нові. В силу комплексу об'єктивних і суб'єктивних причин держава проводить ліберальну соціальну політику, намагаючись не втручатися у відносини працівників і роботодавців. Але без встановлення правопорядку в сфері трудових відносин неможливий подальший розвиток економіки країни, підвищення добробуту населення. Тому найважливішим завданням держави є доведення правових стандартів регулювання трудових відносин в нашій державі до рівня «соціальної держави», проголошеної Конституцією України і характерної для благополучних у соціальному відношенні європейських держав [1, с.3]. При цьому держава має забезпечити працівникам правову і фактичну можливість ефективної боротьби за свої права та економічні інтереси, діючи в рамках законності, створити адекватні правові форми захисту трудових прав працівників та роботодавців.

Забезпечення державного захисту трудових прав працівників було і залишається одним із основних завдань держави, а в період проведення соціально-економічних реформ це завдання набуває особливої важливості. Слід визнати, що зміни, які відбуваються з початку 1990-х років в соціально-економічній сфері, призвели до істотного зниження соціального і правового захисту трудящих, масових порушень трудових прав громадян України, особливо у сфері оплати праці і охорони праці. В умовах соціальної та економічної кризи посилюється очевидність невідповідності трудового законодавства соціально-економічним процесам, що відбуваються в країні. В даний час норми трудового законодавства та інших нормативно-правових актів, які при-

ймаються органами державної влади, у своїй більшості спрямовані на подолання економічної кризи, а проблеми забезпечення дотримання трудових прав громадян продовжують залишатися не вирішеними та є одними з найбільш актуальних у сфері соціально-трудова відносин. Такий стан речей обумовлює необхідність посилення державного захисту трудових прав громадян, вживання дієвих заходів по усуненню порушень трудового законодавства і реальному поновленню трудових прав.

У сучасних умовах з'явилася безліч різних організаційно-правових форм здійснення фінансово-господарської діяльності, і держава перестала бути єдиним власником і роботодавцем. Такі перетворення, в тому числі в соціально економічному розвитку нашої держави, привели до зміни ролі і функції держави у сфері регулювання трудових відносин, визначили перед державою нові завдання. Однак способи впливу держави на захист трудових прав працівників залишаються незмінними, змінюється лише їх форма.

В науковій літературі форма захисту розглядається як вид юридичної діяльності, в якій протікають охоронні правовідносини з приводу трудового права. При цьому Т.А. Нестерова виділяє чотири форми захисту (судова, управлінська, суспільна та безпосередня) [2, с.54]. В свою чергу, Г.П. Тимченко зазначає, що форми захисту – це такі процесуальні форми, які забезпечують реалізацію права на захист. У процесуальних формах вирішуються юридичні справи, що, у свою чергу, передбачає певну процедуру (порядок) реалізації зацікавленими особами права на захист і судовими органами – юрисдикційних повноважень. Цим пояснюється наявність цивілістичних, кримінально-правових та адміністративно-правових форм захисту і процедур [3, с.14]. А.О. Падалка пропонує розглядати дві основні форми захисту: державну та недержавну. Кожна з них матиме власну структуру та певні види [4]. Р.С. Харчук вважає, що загальноновизнаним у науці є розподіл всіх форм захисту права, з урахуванням особливостей суб'єкта застосування засобів захисту до правопорушника, на

дві основні форми – юрисдикційну і неюрисдикційну, що, у свою чергу, у повній мірі можливо застосовувати також і у сфері захисту трудових прав працівників. При цьому під юрисдикційною формою захисту трудових прав слід розуміти сукупність правових заходів у межах діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, а також громадських об'єднань по відновленню незаконно та безпідставно порушеного чи обмеженого трудового права, яка здійснюється в рамках встановлених законом процедур, результатом якої є рішення по суті. Під неюрисдикційною формою захисту трудових прав слід розуміти сукупність засобів безпосередньо уповноважених осіб (самостійний захист), тобто працівника чи уповноваженої ним особи на представництво його інтересів, по відновленню (підтвердженню) порушеного (оскарженого) трудового права без звернення за допомогою до компетентних органів і організацій.

У свою чергу, з урахуванням особливостей правового регулювання захисту трудових прав працівників, юрисдикційну форму захисту трудових прав доцільно ще розділити на судову і не судову (особливу (в порядку підлеглості), виробничу (КТС, Трудовий арбітраж, Примирна комісія) і громадську). Особлива форма захисту трудових прав є специфічною саме для сфери трудових відносин, оскільки вона полягає у тому, що особа-працівник, трудові права якого порушено, може звернутися для їх захисту до вищестоящого керівника у порядку підлеглості задля вирішення суперечки стосовно реалізації суб'єктивного права. Але слід зазначити, що вказана форма захисту трудових прав має сенс тільки на підприємствах, установах та організаціях, які мають розгалужену відомчу систему, тобто вищестоящих та підлеглих органів чи організацій. Така форма захисту службово-трудова прав застосовується також у системі Державної служби України, МВС, Прокуратурі тощо. Виробнича форма захисту трудових прав також є специфічною для галузі трудового права, вона полягає у зверненні працівника чи працівників з метою захисту порушених тру-

дових прав до органів з розгляду індивідуальних та колективних трудових спорів, а саме до Комісії з розгляду трудових спорів (КТС), Примирної комісії та Трудового Арбітражу. Зазначені органи, відповідно до чинного трудового законодавства є органами правочинними здійснювати позасудовий захист трудових прав працівників та вирішення індивідуальних трудових спорів і конфліктів [5, с.1073–1074]. Як бачимо, науковці так і не дійшли згоди у визначенні найбільш оптимальної та ефективної форми захисту та класифікації існуючих форм захисту в трудових правовідносинах.

Одним із основних способів державного захисту трудових прав громадян є належне нормативно-правове закріплення реалізації трудових прав та державний нагляд і контроль за дотриманням трудового законодавства, а також інших нормативних правових актів, які містять норми трудового права. При цьому нагляду та контролю притаманна так би мовити подвійна функція. З одного боку, держава в особі уповноважених державних органів здійснює контроль за захистом трудових прав, з іншого – держава контролює якість виконання функцій щодо нагляду та контролю за дотриманням трудового законодавства уповноваженими на те суб'єктами.

Т. Постригань вважає, що класифікувати способи захисту трудових прав та інтересів працівників можна таким чином: 1) визнання права; 2) визнання договору або окремих його частин, що погіршують становище працівників порівняно із законодавством та колективними договорами та угодами, недійсними; 3) припинення дії, яка порушує право; 4) відновлення становища працівника, яке існувало до порушення права; 5) примусове виконання обов'язку; 6) зміна або припинення правовідносин; 7) виплата належних працівникові сум, відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; 8) відшкодування моральної (немайнової) шкоди; 9) визнання незаконними рішень, дій чи бездіяльності державних органів з працевлаштування [6, с.83].

Спираючись на вищесказане, треба розглянути реалізацію державного захисту трудових

прав працівників у трьох основних напрямках: по-перше, в законотворчій діяльності; по-друге, в діяльності безпосередньо державних суб'єктів нагляду та контролю за дотриманням трудового законодавства; по-третє, в діяльності судових органів у сфері захисту трудових прав.

Варто відзначити, що державу до здійснення законотворчої діяльності спонукає соціальна потреба у виробленні необхідного для правового регулювання суспільних відносин законодавчого акта. Відтак стійке спільне існування різних суб'єктів законотворення зумовлюється їх ставленням до одного й того ж процесу вироблення певного законодавчого акта, що опосередковується організуючим рішенням верховної влади. Усвідомлення владою такої потреби диктує загальну спрямованість діяльності цієї влади на задоволення потреби. З іншого боку, в цьому діянні верховної влади виявляє себе також протилежна сила – сила незацікавленості окремих представників суспільства у виробленні відповідного закону [7, с.65]. Яскравим прикладом цього залишається сучасний стан проекту Трудового кодексу України. Це не лише негативно позначилося на ефективності правового регулювання захисту трудових прав працівників, а ще й зробило його нестабільним.

Законотворча діяльність вищих органів державної влади має суттєве значення для захисту трудових прав працівників. В Україні законодавча політика у сфері захисту трудових прав має ґрунтуватися на законодавчо закріплених засадах суспільного розвитку як державна діяльність щодо визначення принципів, стратегії і тактики розвитку національного законодавства з окреслення пріоритетності законодавчих актів на підставі об'єктивного осмислення надбань минулого, моніторингу законодавства, аналізу та прогнозування тенденцій і напрямів його подальшого вдосконалення. Реалізація такої політики має передбачати наявність сталого правового механізму, який має визначити всі стадії прийняття законодавчих рішень в аспекті реалізації трудових правовідносин.

Наступною формою державного захисту трудових прав працівників є безпосередньо діяльність державних органів у сфері нагляду та контролю за дотриманням трудового законодавства. Права, обов'язки, відповідальність, порядок діяльності суб'єктів контролю за дотриманням законодавства про працю, закріплені низкою нормативно-правових актів, різних за характером, природою та юридичною силою, які також потребують своєї систематизації.

Особливу увагу у сфері державної форми захисту трудових прав працівників слід приділити судовому захисту. Судовий захист – це одна з необхідніших та ефективних гарантій реальності прав і свобод людини і громадянина. Саме правосуддя повинно забезпечувати безпосередню дію конституційних прав громадян, що є ознакою їхньої реальності та ефективності. Однак сфера його впливу не повинна обмежуватися тільки захистом конституційних прав. Як справедливо зазначається у літературі, суд виступає спеціалізованим державним органом, який здійснює функцію соціального контролю за наявності конфлікту між окремими членами суспільства, між ними та державою, який виник у будь-якій сфері діяльності людини, яка врегульована правом [8, с.643].

Варто відзначити, що Кодексом законів про працю передбачено велику кількість випадків, у яких суб'єкти трудових прав мають право звертатись за захистом своїх трудових прав до суду. На нашу думку, в майбутньому обов'язково слід чітко визначити усі процедурні питання захисту трудових прав працівників безпосередньо в трудовому законодавстві.

Основний Закон значно розширив можливості захисту прав і свобод громадян, закріпивши їх право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом до відповідних судових установ чи міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Це конституційне положення відповідає вимогам ст.26 Європейської конвенції з прав людини і основоположних свобод [9, с.84]. Дотримання цих вимог є ви-

значальною умовою прийняття скарги до розгляду Європейським судом з прав людини.

Викладений матеріал дає підстави для подальшого дослідження ефективності форм і засобів захисту трудових прав працівників. У сфері державної форми захисту трудових прав працівників особливу увагу слід приділити судовому захисту, оскільки судовий захист – це одна з необхідніших та найефективніших гарантій реалізації прав і свобод людини і громадянина, а також зробити наступні висновки: по-перше, у трудовому законодавстві необхідно закріпити перелік державних органів, до яких працівник має право звертатись у разі порушення його трудових прав. При цьому варто визначитися, у разі порушення яких саме прав працівник має звертатись до того чи іншого державного органу; по-друге, аналіз Кодексу законів про працю України дозволяє стверджувати, що більшість його норм, що закріплюють державну форму захисту трудових прав, на жаль, спрямована на покращення ефективності функціонування підприємства, а не на досягнення належного правового захисту працівників; по-третє, в майбутньому необхідно узгодити та упорядкувати діяльність державних суб'єктів, які здійснюють захист трудових прав працівників, з метою уникнення дублювань та протиріч у їх повноваженнях; по-четверте, рівень захисту трудових прав працівників значно покращиться при використанні державних форм захисту в сукупності з недержавними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Федорова Е. А. Защита трудовых прав работников : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудовое право; право социального обеспечения» / Е. А. Федорова. – М., 2005. – 21 с.
2. Нестерова Т. А. Защита трудовых прав в России: юридическая сущность и приоритетная роль государственных органов: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.05 / Нестерова Татьяна Александровна. – Пермь, 2005. – 511 с.

3. Тимченко Г. П. Способи та процесуальні форми захисту цивільних прав : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Г. П. Тимченко ; Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2002. – 20 с.

4. Падалка А. О. Державний захист трудових прав працівників та роботодавців як форма захисту / Падалка А. О. // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 532–537 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12paofz.pdf>.

5. Харчук Р. С. Класифікація та значення форм захисту трудових прав працівників / Р. С. Харчук // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 1073–1077 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/>

2011-1/11xrctpp.pdf.

6. Постригань Т. Соціальний захист як гарантія реалізації трудових прав громадян: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.05 / Постригань Т. Л. ; Східноукр. нац. ун-т ім. Володимира Даля. – К., 2010.

7. Кудерська Н. Законотворча діяльність Верховної Ради України: проблеми та шляхи їх розв'язання / Н. Кудерська // Вісник Акад. управління МВС. – 2009. – № 2. – С. 63–72.

8. Сравнительное конституционное право / под ред. А. И. Ковлера, В. Е. Чиркина, Ю. А. Юдина. – М. : Манускрипт, 1996. – 727 с.

9. Савенко М. Забезпечення прав і свобод людини і громадянина та їх захист органами конституційної юрисдикції / М. Савенко // Право України. – 1999. – № 2. – С. 3–10.

Бойко В. Б. До проблеми класифікації форм та засобів захисту трудових прав працівників / В. Б. Бойко // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 79–83 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2013-1/13bvbtpp.pdf>

Досліджені сучасні форми та засоби захисту трудових прав працівників з метою їх класифікації та подальшого нормативно-правового забезпечення їх реалізації.

***

Бойко В.Б. К проблеме классификации форм и средств защиты трудовых прав работников

Исследованы современные формы и способы защиты трудовых прав работников с целью их классификации и дальнейшего нормативно-правового обеспечения их реализации.

***

Bojko V.B. The Problem of Classification of Forms and Means of Protection of Workers' Rights

It is devoted research of modern forms and methods of defence of labour rights for workers with the purpose of their classification and further normative-legal providing of their realization.